

УДК 657.6

Кожушко О.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри контролю і аудиту

Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

СУТНІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ

THE ESSENCE AND ECONOMIC CONTENT OF AUDIT SERVICES

АНОТАЦІЯ

На підставі теоретичного узагальнення встановлено основні підходи до визначення поняття «аудит», проведено морфологічний аналіз цієї дефініції та надано уточнене визначення поняття «аудит». У результаті проведеного теоретичного аналізу визначено підходи до поняття «аудиторські послуги». Проаналізовано підходи вчених до видів аудиторських послуг та надано їх узагальнену класифікацію.

Ключові слова: аудит, аудиторські послуги, перевірка, класифікація, види аудиторських послуг.

АННОТАЦИЯ

На основании теоретического обобщения установлены основные подходы к определению понятия «аудит», проведен морфологический анализ этой дефиниции и предоставлено уточненное определение понятия «аудит». В результате проведенного теоретического анализа определены подходы к понятию «услуги». Проанализированы подходы ученых к видам аудиторских услуг, предоставлено их обобщенную классификацию.

Ключевые слова: аудит, аудиторские услуги, проверка, классификация, виды аудиторских услуг.

ANNOTATION

Based on theoretical generalization, the author determines basic approaches to the definition of "audit", conducted morphological analysis of the definitions and provided refined definition of "audit". As a result of the theoretical analysis, the author defined the approaches to the concept of "audit services". The approaches of scholars to types of audit services and their generalized classification are provided.

Keywords: audit, audit services, classification, types of audit services.

Постановка проблеми. Розвиток аудиторської діяльності в Україні відбувається в умовах розвитку ринкового типу економіки, активного розширення зовнішньоекономічної діяльності, проходження інвестиційних процесів. Вітчизняні підприємства звертаються до аудиторських фірм з потребою не тільки провести аудит фінансової звітності, але й отримати консультацію з податкових та облікових питань, забезпечити ведення бухгалтерського обліку, підготувати інформацію про фінансово-господарський стан економічного суб'єкта та іншими роботами, які можна звести до єдиного поняття – за аудиторськими послугами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно зазначити, що дослідженню теоретико-методологічних засад провадження аудиторської діяльності присвятили праці такі вчені, як: А.Е. Ачкасов, М.Т. Білуха, В.П. Бондар, Ф.Ф. Бутинець, Я.А. Гончарук, О.І. Дедіков, Н.М. Деева, Л.В. Дікань, С.Б. Ільїна, Л.П. Кулаковская, В.А. Лушкин, Ю.В. Піча, Г.Б. Полек, В.Д. Понскаров, В.С. Рудницький та інші.

У роботах цих авторів глибоко опрацьовані питання методології та організації аудиту, стандартизації аудиторської діяльності, технології проведення аудиторської перевірки етичних норм поведінки аудитора. Проте питання якості аудиторських послуг та її оцінки тільки починають розглядатися, що й обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є розкриття сутності та економічного змісту аудиторських послуг.

Виклад основного матеріалу. В результаті проведеного дослідження встановлено, що в сучасних умовах в Україні аудит та аудиторські послуги займають вагоме місце на ринку послуг та представлені великою кількістю аудиторів (аудиторських фірм). Про це свідчать статистичні дані [14]. Проте їх розвиток на практиці гальмується низкою невирішених питань, головним з яких є плутанина у ключових поняттях та ототожнення базових понять таких, як «аудит» та «аудиторські послуги».

Для нівелювання існуючих понятійних суперечностей, на думку автора, перш за все доцільно визначитися з сутністю поняття «аудит».

Відповідно до Закону України «Про аудиторську діяльність» аудит – перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно з вимогами користувачів [20].

В той же час, досліджуючи існуючі підходи вчених щодо тлумачення поняття «аудит», справедливо наголосити, що у науковців не існує єдиності у його визначенні. Наприклад, на думку М.Т. Білухи, аудитом є «незалежний контроль, який здійснюють аудиторські організації (фірми) за договорами з підприємствами та підприємцями, а також незалежні аудитори» [6, с. 98].

Своєю чергою, Ф.Ф. Бутинець, Н. Вещунова, Ю. Кочинев трактують аудит як «підприємницьку діяльність, що полягає у виконанні комплексу заходів, необхідних для формування та висловлення думки аудитора про достовірність фінансової звітності суб'єкта господарювання» [8, с. 16]. Такої ж думки дотримуються й А.Д. Шеремет та В.П. Суйца [25, с. 26].

Таблиця 1

Узагальнення підходів до визначення сутності поняття «аудит»

Базова категорія чи поняття	Визначення	Автор
Функціональний підхід		
діяльність	діяльність по здійсненню необхідної суспільству послуги з метою підтвердження опублікованої фінансової звітності підприємства з обмеженою відповідальністю	Р. Адамс [1, с. 27]
	підприємницька діяльність, що полягає у виконанні комплексу заходів, необхідних для формування та висловлювання думки аудитора про достовірність фінансової звітності суб'єкта господарювання	Ф.Ф. Бутинець [8, с. 16]
перевірка	незалежна перевірка і висловлення думки про фінансовий звіт підприємства	Р. Додж [11]
	незалежна перевірка бухгалтерської (фінансової) звітності з метою висловлювання думки про ступінь достовірності цієї звітності.	А.Д. Шеремет [25, с. 26]
	перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно з вимогами користувачів	Закон України «Про аудиторську діяльність в Україні» [20]
	незалежна перевірка фінансових звітів або фінансової інформації, що відноситься до об'єкта, з метою отримання висновків	В.Д. Андреев [4, с. 17]
перевірка	незалежна перевірка бухгалтерської (фінансової) звітності аудійованої особи з метою вираження думки про достовірність такої звітності	В.А. Ерофеева [6, с. 22]
експертиза	незалежну експертизу і аналіз публічної фінансової звітності господарюючого суб'єкта уповноваженими на те особами (аудиторами) з метою визначення її достовірності, повноти і реальності, відповідності діючому законодавству і вимогам, які пред'являються до ведення бухгалтерського обліку і утворення фінансової звітності, а також інші напрямки контрольної роботи	А.Д. Аксененко [2]
	незалежна експертиза обліку, фінансової звітності та висловлювання думки аудитора щодо повноти, законності та достовірності відображення в них фінансово-господарських операцій господарюючого суб'єкта	Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча [16, с. 32]
	необхідна, своєрідна експертиза бізнесу, фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, за допомогою якої визначаються критерії достовірності показників фінансової звітності і ведення обліку та аналізу	С.Б. Ільїна [15, с. 41]
форма	незалежна форма аудиторського контролю, що надається суб'єктам підприємницької діяльності на договірних засадах з питань ефективності господарювання та достовірності її відображення в бухгалтерському обліку та звітності.	М.Т. Білуха [6, с. 98]
аналіз контроль ревізія	фінансовий аналіз, бухгалтерський контроль, ревізія фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій, фірм, акціонерних товариств, які проводяться кваліфікованими спеціалістами на основі договору або наполяганні суміжників, контрагентів, державних органів влади	Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский [21, с. 73]
Процесний підхід		
процес	систематичний процес об'єктивного збору та оцінки свідчень про економічні дії і події з метою вивчення ступеня відповідності цих тверджень встановленим критеріям та подання результатів зацікавленим користувачам	Ф.Л. Дефлиз, Г.Р. Дженик, В.М. О'Рейли [18, с. 28]
	процес, за допомогою якого компетентний працівник збирає і накопичує дані про господарські явища та факти з метою їх об'єктивної кількісної і якісної оцінки, визначення відповідності встановленим критеріям та надання зацікавленим користувачам достовірної інформації про об'єкти дослідження	Я.А. Гончарук [9, с. 18]
процес	процес надання практичної допомоги керівництву й економічним службам підприємства щодо ведення справ і управління його фінансами, а також щодо налагодження бухгалтерського фінансового і управлінського обліку, надання різних консультацій.	Б.Ф. Усач [24, с. 58]
	процес, за допомогою якого компетентний незалежний працівник нагромаджує та оцінює свідчення про інформацію, що підлягає кількісній оцінці і належить до специфічної господарської діяльності, щоб визначити і виразити у своєму висновку ступінь відповідності цієї інформації встановленим критеріям	А. Аренс, Дж. Лоббек [5, с. 24]
	процес зменшення до сприятливого рівня інформаційного ризику для користувачів фінансових звітів	Д. Робертсон [22, с. 21]
Системний підхід		
система	система взаємопов'язаних контрольних дій незалежних суб'єктів (аудиторів), здійснюваних на контрольних і платних засадах з метою діагностування та оцінки фінансово-господарської діяльності підприємств усіх форм власності з погляду доцільності та достовірності здійснення господарських операцій, відображених в обліку і звітності; ступеня відповідності їх чинному законодавству	Л. Сухарева, І. Дмитренко [23, с. 18]

Узагальнено автором

Опонують зазначеним вченим Е.А. Аренс, Дж.К. Лоббек, Р. Адамс, які визначають аудит як «процес, за допомогою якого компетентний незалежний працівник накопичує та оцінює свідчення про інформацію, що піддається кількісній оцінці та відноситься до специфічної господарської системи, щоб визначити та виразити в своєму висновку ступінь відповідності цієї інформації встановленим критеріям» [5, с. 3].

Б.Ф. Усач визначає аудит як «незалежну експертизу фінансової звітності комерційних підприємств уповноваженими на те особами (аудиторами) з метою підтвердження її достовірності для державних податкових органів і власників» [24, с. 58]. Подібної думки дотримується й Б.А. Райзберга, який зазначає, що «аудит – це фінансовий аналіз, бухгалтерський контроль, ревізія фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій, фірм, акціонерних суспільств, що проводяться кваліфікованими фахівцями, як правило, незалежних служб (аудиторськими службами, аудиторами)» [21, с. 73].

Подальше дослідження робіт цих та інших авторів з питань формування понятійного апарату терміну «аудит» дозволяє зробити висновок про існування трьох підходів до його визначення: функціонального процесного та системного (табл. 1).

Крім того, на думку автора доцільним є групування визначень сутності аудита, для більш глибокого розуміння, за такими базовими категоріями як перевірка, процес, незалежна експертиза й аналіз та підприємницька діяльність. Для цього автором був використаний метод морфологічного аналізу, який становить поєднання метода класифікації та метода узагальнення.

Як видно з таблиці 1, аудит дійсно має надзвичайно складну сутність та багатовекторність прояву. Тому подана таблиця 1 є значною мірою неоднорідною і потребує подальшого порівняння. Таке порівняння можливо за допомогою декомпозиції наведених визначень на основні складові, до яких слід віднести: сутнісна складова поняття, суб'єкт проведення, об'єкт проведення та мета проведення (рис. 1).

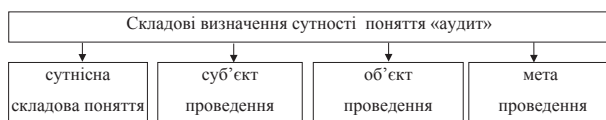

Рис. 1. Морфологічна декомпозиція визначення сутності поняття «аудит» (узагальнено автором)

На основі проведеного морфологічного аналізу поняття «аудиту» можна запропонувати більш всебічне та узагальнююче поняття. Відтак на нашу думку, аудит – це незалежна експертиза і аналіз даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності, що проводиться компетентним працівником з метою визначення її достовірності, повноти і реальності, відповідності чинному законодавству і вимогам,

які пред'являються до ведення бухгалтерського обліку і утворення фінансової звітності, а також надання зацікавленим користувачам достовірної інформації про об'єкти дослідження, що підтверджується аудиторським висновком.

Новизна запропонованого визначення полягає у поєднанні різноманітних підходів до визначення аудиту та врахування такої морфологічної складової цього поняття – результату, що охоплює видачу суб'єкту господарювання, який перевіряється аудиторського висновку. Такий підхід забезпечує достовірність та зрозумілість інформації, що формується в системі бухгалтерського обліку, та передбачає врахування інтересів різних користувачів такої інформації.

Що стосується поняття «аудиторські послуги», то необхідно зазначити, що змістовний аналіз досліджень робіт вчених з теорії та практики аудиту показав, що в науковому середовищі також не існує єдиного погляду на визначення й цього поняття.

Автори, які наводять поняття аудиторської послуги, часто посилаються на законодавчо визначений термін, зокрема Г.М. Давидов, А.Г. Загородній наводять поняття послуги згідно з Законом України «Про аудиторську діяльність» [20].

Більшістю російських авторів, зокрема Н.А. Голощаповим, Е.А. Крупченко, О.І. Заміцковою, А.Ю. Рудченко, Я.В. Соколовим, наводиться визначення супутніх послуг, викладене у федеральних тимчасових правилах. Авторі вказують, що перелік супутніх послуг включає: послуги зі встановлення, відновлення і ведення бухгалтерського обліку, складання декларацій про доходи та бухгалтерської (фінансової) звітності, аналіз фінансово-господарської діяльності, оцінку активів і пасивів економічного суб'єкта, консультування з питань фінансового, податкового, банківського та іншого господарського законодавства Російської Федерації, а також проведення навчання і надавати інші послуги за профілем своєї діяльності [10, с. 14; 7, с. 13; 15, с. 33].

В окремих фахових виданнях авторами серед аудиторських послуг наводяться оглядова перевірка, операційна перевірка та компіляція (трансформація обліку) (Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча) [16, с. 46]. Р.А. Алборов, Л.И. Хоружий, С.М. Концевая до аудиторських послуг відносять «організацію, відновлення і ведення бухгалтерського обліку, а також складання бухгалтерської звітності, податкове планування, розрахунок податків та консультування з питань оподаткування; проведення аналізу фінансово-господарської діяльності організацій» [3, с. 7].

Узагальнюючи визначення поняття «аудиторські послуги», доцільно зауважити, що науковці виокремлюють такі підходи до його тлумачення (рис. 2).

На думку автора, другий та третій підходи, ґносеологічно обмежують сутність цього понят-

тя, оскільки, з одного боку, характеризують його однобічно та не враховують визначення поняття «аудиторська діяльність», яка полягає в наданні аудиторських послуг, що, своєю чергою, передбачають здійснення аудиту, а з іншого – не конкретизують сферу реалізації аудиторських знань, звужуючи цим спектр діяльності та усуваючи можливість проведення аудиторської перевірки й надання супутніх їй послуг.

Отже, найбільш доцільним є перший підхід, згідно з яким аудиторські послуги враховують й аудит, й послуги, пов'язані з професійною діяльністю аудиторів. На думку автора, саме такий підхід враховує багатовекторність прояву аудиторських послуг, наповнюючи їх змістовні характеристики та окреслюючи сутність цього поняття.

Проте доцільно зауважити, що для ґрунтовного розкриття сутності поняття «аудиторські послуги» необхідно більш детально вивчити мету аудиторських послуг. Стосовно мети аудиторських послуг, слід зазначити, що серед науковців також ведуться постійні дискусії.

Проведений автором аналіз підходів до визначення мети аудиторських послуг дозволив зробити висновок, що вітчизняні наукові та нормативні джерела виокремлюють три підхо-

ди до визначення мети аудиторських послуг, що наведені на рисунку 3.

Проаналізувавши різні підходи авторів до мети аудиторських послуг, необхідно ототожити власне визначення поняття «аудиторські послуги». На думку автора, аудиторські послуги – це діяльність аудиторських фірм та приватних аудиторів, яка здійснюється згідно з вимогами договору на його проведення за дорученням зацікавленої особи і передбачає застосування експертно-консультаційних дій, контролю-ревізійну діагностику та прогнозування майбутнього стану підприємства в результаті проведення якої формується заключна думка щодо достовірності та правомірності інформації у фінансових звітах суб'єкта господарювання та видача аудиторського висновку. Наукова новизна цього дослідження полягає в тому, що воно є більш змістовним, ніж ті, що існують в сучасній літературі.

Дотримуючись логіки викладення, слід дослідити економічний зміст аудиторських послуг. При цьому слід зазначити, що питання економічного змісту аудиторських послуг залишається сьогодні найменш дослідженим, тому доцільно його уточнити через вивчення та узагальнення класифікації аудиторських послуг.

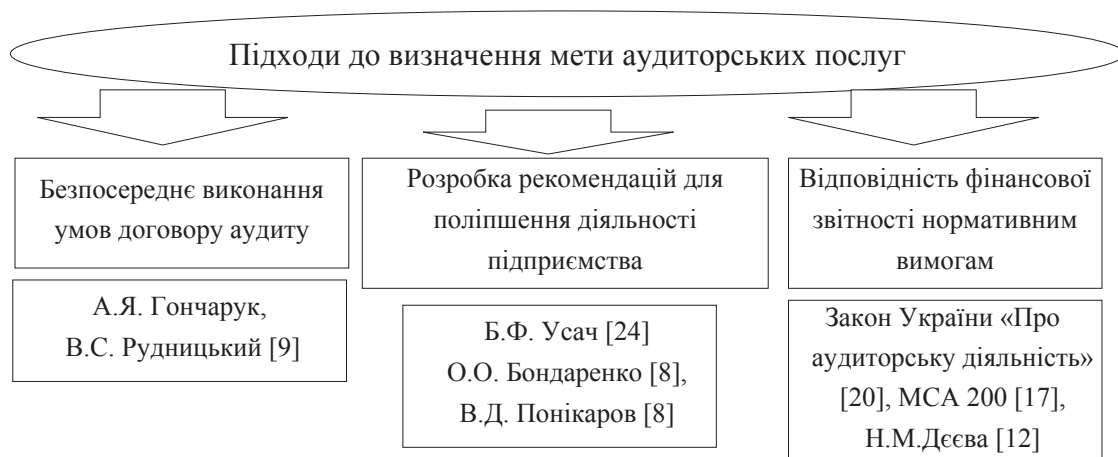

Рис. 2. Підходи до визначення поняття «аудиторські послуги»

Узагальнено автором

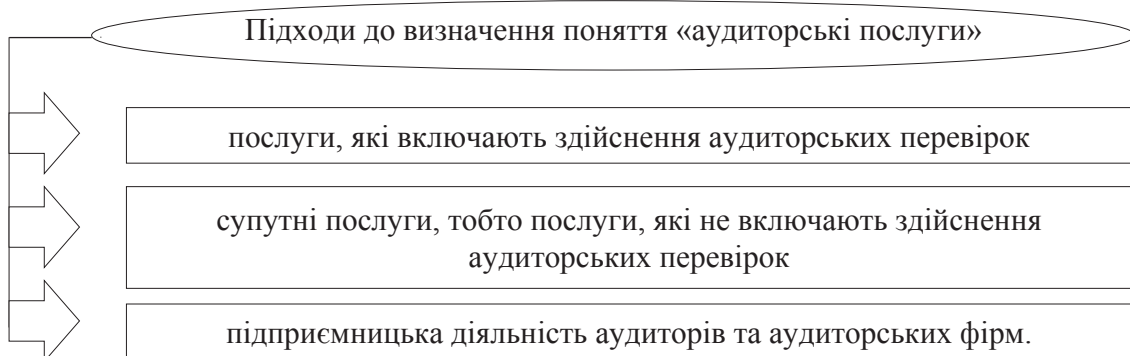

Рис. 3. Підходи до визначення мети аудиторських послуг

Узагальнено автором

Рис. 4. Класифікація аудиторських послуг

Узагальнено автором

Необхідно звернути увагу, що питання класифікації аудиторських послуг охоплює досить широкий спектр знань, тому доречно проаналізувати перелік послуг які відносяться до аудиторських.

Слід зауважити, що у Законі України «Про аудиторську діяльність» зазначено, що аудиторські послуги надаються у формі аудиторських перевірок (аудиту) та пов'язаних з ними експертиз, консультацій з питань бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансово-господарської діяльності та інших видів економіко-правового забезпечення підприємницької діяльності фізичних і юридичних осіб. Крім того, перелік послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми) визначено Аудиторською палатою України (АПУ). Такий перелік, затверджений рішенням АПУ від 27.09.2007 р. № 182/5.

Незважаючи на це, у вітчизняних та зарубіжних джерелах перелік послуг дещо відрізняється від законодавчої бази. Так, Н.І. Дорош до аудиторських послуг включає фінансовий аудит, перевірки на відповідність, операційний аудит [12, с. 47]. Своєю чергою, Б.Ф. Усач відносить до аудиторських послуг консультаційні послуги, аудиторську оцінку вартості об'єктів приватизації та оренди, аудит спільних підприємств, аудит акціонерних товариств, аудит цінних паперів, аудит інвестицій, аудит комерційних банків [24, с. 38].

Л.П. Кулаковська та Ю.В. Піча серед аудиторських послуг наводять оглядову перевірку, операційну перевірку та компіляцію (трансформацію обліку) [16, с. 54].

Подальше дослідження робіт зазначених та інших науковці дозволяє виокремити низку критеріїв, за якими можна провести групування цих послуг, та побудувати їх класифікацію. Узагальнену автором класифікацію аудиторських послуг наведено на рисунку 4.

Слід зазначити, що визначення кола аудиторських послуг є однією з найважливіших

проблем розвитку аудиту як на теоретичному, так і практичному рівнях. Тому, на думку автора, доцільно переглянути затверджений АПУ Перелік послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми), та з урахуванням запропонованої класифікації здійснити розподіл наведених робіт на групи сумісні та несумісні з проведенням різних типів аудиторських перевірок.

Висновки. Досліджено визначення «аудита», «аудиторських послуг», обґрунтовано підходи до визначення аудиторських послуг, детально проаналізовано та узагальнено класифікацію аудиторських послуг.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК :

1. Адамс Р. Основы аудита / Р. Адамс. – М. : Аудит-ЮНИТИ, 1995.
2. Кочинев Ю.Ю. Моделирование и автоматизация аудита : монография / Ю.Ю. Кочинев. – СПб. : СПбГПУ, 2006. – 398 с.
3. Аксененко А.Д. Аудит: современная организация и развитие / А.Д. Аксененко // Бухучет. – № 7. – 1992. – С. 15.
4. Алборов Р.А. Основы аудита : учебное пособие / Р.А. Алборов, Л.И. Хоружий, С.М. Концевая. – М. : Издательство «Дело и Сервис», 2001. – 224 с.
5. Андреев В.Д. Практический аудит: справочное пособие / В.Д. Андреев. – М. : Экономика, 1994. – 366 с.
6. Аренс А., Лоббек Дж. Аудит : пер. с англ. / А. Аренс, Дж. Лоббек ; гл. редактор серии проф. Я.В. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 1995. – 560 с.
7. Білуха М.Т. Курс аудиту : підручник / М.Т. Білуха. – 2-ге вид. перероб. – К. : Вища шк. ; Т-во «Знання» ; КОО, 2009. – 574 с.
8. Бондар В.П. Концепція розвитку аудиту в Україні: теорія, методологія, організація : монографія / В.П. Бондар. – Житомир : ЖДТУ, 2008. – 456 с.
9. Бутинець Ф.Ф. Аудит: стан та тенденції розвитку в Україні та світі : монографія / Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Малюга, Н.І. Петренко ; за ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир : ЖДТУ, 2004. – 564 с.
10. Гончарук Я.А. Аудит : навч. посібник / Я.А. Гончарук, В.С. Рудницький. – 3-тє вид., переробл. та доп. – К. : Знання, 2007. – 443 с.

11. Давидов Г.М. Аудит: теорія і практика : монографія / Г.М. Давидов. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2006. – 324 с.
12. Додж Рой. Краткое руководство по стандартам и нормам аудита. – М. : ЮНИТИ, 1992.
13. Дорош Н.І. Аудит: методологія і організація : монографія / Н.І. Дорош. – К. : Знання ; КОО, 2001. – 402 с.
14. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник. ... планування підприємницької діяльності : монографія. – Львів : Центр Бізнес Сервісу, 2007. – 1072 с.
15. Звіти АПУ до Кабінету міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apu.com.ua/zvit-do-kmu>.
16. Ільїна С.Б. Основи аудиту : монографія / С. Б. Ільїна. – К. : Кондор, 2009. – 378 с.
17. Кулаковська Л.П. Основи аудиту : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча. – К. : «Каравелла» ; Львів : «Новий світ», 2002. – 504 с.
18. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики / пер. з англ. мови О.В. Селезньов, О.Л. Ольховікова, О.В. Гик, Т.Ц. Шарашидзе, Л.Й. Юрківська, С.О. Куліков. – К.: ТОВ «ІАМЦ АУ «СТАТУС»», 2006. – 1152 с.
19. Дефлиз Ф.Л., Дженик Г.Р., О'Рейли В.М., Хирш М.Б. Аудит / Ф.Л. Дефлиз Г.Р. Дженик, В.М. О'Рейли, М.Б. Хирш ; пер. с англ. под ред. проф. Я.В. Соколова. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 542 с.
20. Положення про здійснення зовнішніх перевірок якості аудиторських послуг в Україні, затверджене рішенням Аудиторської палати України від 26.05.2005 р. № 149/5.2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.liga.kiev.ua>.
21. Про аудиторську діяльність в Україні: Закон України від 14.09.2006 р. № 140-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.kiev.ua>.
22. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш. Современный экономический словарь. – 5-ое издание. – М. : ИНФРА – М, 2007 – 495 с.
23. Робертсон Д. Аудит : пер. с англ. / Д. Робертсон. – М. : КРМЕ ; Аудиторская фирма «Контакт», 1993. – 496 с.
24. Сухарева Л.О. Аудит: оцінка якості системи бухгалтерського обліку : монографія / Л.О. Сухарева, К.О. Закалінська ; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк : «Вебер» (Донецька філія), 2009. – 263 с.
25. Усач Б.Ф. Аудит за міжнародними стандартами : монографія / Б.Ф. Усач. – К. : Знання, 2005. – 247 с.
26. Шеремет А.Д. Аудит / А. Д. Шеремет, В. П. Суйц. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 447 с.